

UN MODELO AVALIATIVO DA INTEGRACIÓN NA RURALÍA GALEGA

M^a del Pilar Irimia Fernández

Equipo Psicopedagógico de apoio. A Coruña

O noso quefacer diario como membros do Equipo Psicopedagógico de Apoio de A Coruña está implicado nun labor de orientación educativa en colexios nos que se integran nenos con necesidades educativas especiais. Moitas veces tivemos en conta a necesidade de coñecer en profundidade o nivel de integración destes nenos no seu centro e tamén a problemática real que se presenta para poder realizar un labor orientativo máis eficiente. Para iso solicitamos da Consellería de Educación unha subvención para realizar unha investigación avaliadora sobre o proceso de integración deste tipo de rapaces nun centro concreto. No deseño do noso proxecto acoutabamola zona de realización do traballo ó ámbito rural e escolliamolo Colexio Público "Algar"¹, por se tratar dun centro que xa coñeciamos desde había varios anos e ó que iamos con certa frecuencia por causa do alto número de nenos que precisaban dos nosos informes e orien-

tacións. O contacto mantido facilitaría a creación dun clima máis positivo para realiza-la nosa tarefa avaliadora.

Partimos do suposto de que a tarefa integradora de alumnos con necesidades educativas especiais debe ter un carácter de intervención preventiva educativa, entendida como un conxunto de actuacións dirixidas á institución escolar e, a través dela, á familia e mais á contorna social, para poder así modifica-las situacións que producen inadaptación social ou fracaso escolar nos alumnos.

BASES TEÓRICAS E METODOLÓXICAS

Tratamos de que a nosa investigación encaixase dentro das inquietudes dominantes, hoxe en día, nas Ciencias Sociais e, máis en concreto, no eido da investigación educativa. Por iso recorreremos, naqueles aspectos nos

1. Escollemos este nome ficticio para lle chamar así ó Centro estudiado.

No traballo de campo colaborou na recolleita de datos a miña compañeira no Equipo Psicopedagógico María Pilar Gómez Barros.

que isto é posible, á cuantificación de diferentes variables e, dentro delas, a aspectos concretos, mais dando, en todo momento, primacía a métodos de sabor claramente cualitativo.

Centrámo-la nosa investigación a redor dos nenos que acudían ás dúas unidades de Educación Especial que funcionaban no Centro. Había un total de 39 nenos. Deles 30 eran diagnosticados como deficientes mentais (5 límites), 5 presentaban problemas de personalidade, 2 considerados normais con síndrome disléxica e 2 con simple atraso escolar. Traballábase, con todos eles, en réxime de integración parcial, estando a maior parte do tempo nas aulas ordinarias repartidas entre os seguintes cursos de E.X.B.: 1 en 1°; 3 en 2°; 12 en 3°; 5 en 4°; 8 en 5°; 7 en 6°; 3 en 7°.

Comezamo-lo noso achegamento por medio da aplicación dun test sociométrico nas 19 aulas nas que se daba a presenza de polo menos un destes alumnos. O total de alumnos que responderon a esta proba foi de 476.

A seguir realizouse unha demorada entrevista persoal cos tres grupos seguintes:

1.- Os 39 alumnos que acudían ás aulas de Educación Especial.

2.- Realizamos, cos dous profesores das aulas de Educación Especial, unha detallada entrevista verbo dos 39 alumnos obxecto de estudio.

3.- Realizouse o mesmo traballo cos profesores das aulas ordinarias, titores destes alumnos.

Fíxose, por último, unha enquisa a tódolos profesores do Centro sobre: A integración dos alumnos con necesidades educativas especiais, atendendo, por unha banda, ós aspectos criteriolóxicos propios dos presupostos da integración e, por outra, pedíndolles que realizasen unha análise de diversas facetas dos procesos concretos de integración de alumnos que se están a levar a cabo neste Centro.

Dentro do conxunto da investigación queremos subliña-lo papel central e decisivo do importante número de entrevistas realizadas. Estas entrevistas non soamente supuxeron un conxunto de datos especialmente significativo, senón que tamén nos permitiu contrastar e reinterpretar os datos das enquisas. A entrevista prolongada e distendida permitíanos abrir temas novos dificilmente abordables desde un punto de vista máis formalizado. Todo o xogo de elementos paralingüísticos que acompañan as respostas soen ser, con frecuencia, o aspecto máis expresivo e significativo.

Aínda que, na entrevista, partiamos habitualmente dunha serie de preguntas concretas, deixabamos tamén unha marxe de flexibilidade que lle permitise ós entrevistados suxerir temas e posibles preguntas. Desta maneira a

captación da realidade investigada pode resultar máis profunda do que o investigador sospeitaba inicialmente e conseguir unha comprensión moito máis rica da verdadeira maneira de pensar dos suxeitos obxecto de estudo.

Fixemos por acompañar a esta clase de exposicións, na medida do posible, coa observación dos nenos e a súa relación cos demais. Este é un método de tipo “etnográfico” que permite unhas posibilidades especiais de verificación, contraste e indicación de preguntas e ó que cumpriría dedicar máis tempo no proseguimento do presente traballo. Con isto quixemos compensa-la afastada abstracción das categorías investigadoras cun apoio empírico e vivencial moito máis concreto e achegado, tendente a conseguir unha *descrición mesta*².

Esta conexión directa con protagonistas concretos e que subliña o seu papel de suxeitos activos vai acompañada da consideración do extraordinario valor da opinión dos que viven e coñecen os problemas concretos a través dunha longa experiencia. O investigador trata así de evitar crer inxenuamente que está asentado nunha situación privilexiada de comprensión. Desde unha postura inicial de maior distanciamento e menor implicación afectiva nos problemas concretos, tra-

ta de asumir e contrasta-lo complexo xogo de perspectivas diversas que constrúen a realidade e, elaborando a partir delas unha perspectiva máis intersubxectiva, procurar un meirande nivel de realidade.

As vantaxes metodolóxicas deste xeito de actuar adquiren maior relevo se temos en conta os obxectivos e orientacións que sinalabamos no apartado anterior. Esta maneira de traballar permítenos desenvolver unha auténtica investigación na acción. O feito de que os profesores reflexionen en voz alta con alguén de fóra, saiban que a súa opinión é considerada fundamental e sexan colaboradores desta investigación, permite, ó mesmo tempo, unha mellora na tarefa educativa e novas posibilidades na continuación da investigación.

A entrevista cos nenos levouse, como é lóxico, cunha especial flexibilidade e espírito de adaptación. Trátase, dentro da conversa, de sonda-la súa opinión de preferencia a través dunha serie de contrastes. Así por exemplo, pedíáselles que escollesen entre a profesora da Aula de Educación Especial e a da Aula Ordinaria, e entre os compañeiros dunha ou da outra aula; se querían mellor xogar e estar no colexio ou na casa; con que tipo de nenos se relacionan no colexio ou no

2. O termo *descrición mesta* fora popularizado polo antropólogo Clifford Geertz na súa obra *A interpretación das culturas*, traducido ó español en Gedisa, 1989. Este termo, así como outras consideracións propias da descrición etnográfica, están a ser moi utilizadas na terminoloxía pedagóxica actual.

“seu lugar”; a súa preferencia na realización de traballos distintos ou iguais ós dos seus compañeiros de aula e na modalidade educativa: integración parcial, total ou aula específica.

Para encamiñá-las entrevistas realizadas cos profesores -tanto da aula especial como cos titores da aula ordinaria- estableceuse un cuestionario bastante minucioso³ referido ós seguintes capítulos: Adaptación á escola, Relacións co profesor, Relacións cos compañeiros e adaptación ás normas e hábitos sociais. Esta entrevista máis de carácter formal, completábase cun diálogo máis aberto sobre as características que era posible observar, física e psiquicamente, no neno, problemática familiar, expectativas de rendemento escolar por parte da familia e dos profesores, empatía profesor-alumno... como antes indicabamos, tratábase tamén de estimular a indicación de novos temas e comentarios por parte do profesor entrevistado.

Este tipo de traballo vainos permiti-la realización dunha serie moi significativa de contrastes de opinión. Así por exemplo, con respecto ás relacións do neno cos seus compañeiros, resulta moi suxerente o contraste entre a opinión que el nos dá na entre-

vista sobre as súas propias relacións, as aceptacións e rexeitamentos dos seus compañeiros que manifesta a proba sociométrica e as distintas opinións do Profesor de Educación Especial e mailo Profesor da Aula de Integración. A disparidade entre estes últimos pode falar, por exemplo, dunha mellor ou peor integración entre os alumnos con problemas e os alumnos normais, aínda que unha das variables que interveñen sexa, sen dúbida, as mellores posibilidades de integración en grupo grande ou pequeno e, xa que logo, o seu xeito de se relacionar co profesor e a súa actividade educativa e maila criterioloxía diferente de uns e outros sexa tamén un tema para ter en conta na nosa reflexión.

Demos, así mesmo, unha considerable importancia no noso traballo avaliador á organización do centro como marco do proceso integrador que nos permite detectar e comprender importantes aspectos que nel inflúen. Así, os datos elaborados como Memoria polo Equipo Educativo foron importante fonte de información para levar adiante o noso intento. Puidemos, por exemplo, comprobar que non tódolos alumnos do centro reciben unha atención educativa semellante. Soamente os nenos que proceden duns poucos “lugares”⁴ come-

3. Para este cuestionario tomamos -con pequenas modificacións-, por crer que estaban bastante ben estruturados, os apartados de: Adaptación á escola, Relación co profesor, Relación cos seus compañeiros e Hábitos sociais da folla de seguimento elaborada por César Coll para a súa utilización da Evaluación do Programa de Integración do Ministerio de Educación e Ciencia. Evaluación del Programa de Integración. Serie Instrumentos de Evaluación, nº 1. Ministerio de Educación y ciencia. Dirección General de Renovación Pedagógica. Madrid, marzo 1989.

zan a súa educación en preescolar e permanecen todo o EXB no Colexio Público. Noutros casos son as Escolas Unitarias que abranguen os “lugares” dunha “parroquia”, reciben ós alumnos de preescolar e Ciclo Inicial (ou mesmo 3º e 4º), atendendo a nenos que viven nun radio duns 2 quilómetros. Máis adiante vanse incorporando ó colexio Público en distintos tramos: 1º, 3º ou 5º de EXB, o que lles supón unha necesaria adaptación a metodoloxías educativas diferentes, a compañeiros novos e a todo o que supón un macrocentro. Tamén para o Colexio Público esta entrada continua de alumnos ó longo da escolaridade leva canda el problemas de escolarización.

Así mesmo analizáronse as características estruturais dos diferentes módulos do edificio así como as implicacións do comedor e mais do transporte escolar na interrelación dos alumnos.

PRESENTACIÓN SINTÉTICA DE ALGÚNS DOS RESULTADOS OBTIDOS

1. Análise das enquisas sociométricas

Tratamos, a seguir, de sintetizar algúns dos principais resultados que a análise dos datos recollidos nos permite formular. En primeiro lugar atendamos ós resultados obtidos por medio das técnicas sociométricas. Dun total

de 136 nenos (Cursos 1º a 3º de EXB) que contestaran elixindo compañeiro, os 21 nenos que acudían á Aula de Educación Especial soamente conseguiron 4 eleccións por parte dos seus compañeiros “normais”. 3 como compañeiros de xogo ou diversión e 1 como compañeiro de clase e xogos, sendo esta unha nena de intelixencia normal con problemas de lecto-escritura. Moito menos severo foi, pola contra, o nivel de rexeitamentos: dun total de 128 nenos (8 non quixeron rexeitar a ninguén) houbo 34 rexeitamentos.

No conxunto total, dos 39 alumnos con necesidade educativas especiais, hai 21 alumnos que non recibiron ningunha aceptación en ningún dos tipos posibles, 13 nenos foron elixidos por un compañeiro, 3 fórono dúas veces e 2, tres veces.

Pasemos, a seguir, a considera-los rexeitamentos por parte dos alumnos “normais” que marcan un significativo contraste co escaso número de aceptacións. No apartado primeiro -rexeitamento como compañeiro de clase- o número total foi de 43. No apartado de rexeitamento para formar grupos de diversión, o número é de 45. No apartado de rexeitamento na formación de grupos de traballo, o número é 40.

Resultan, así mesmo, significativas nestes estudio sociométrico, as ocasións -de acordo con estes tipos de

4. No espallado hábitat galego, chámanselle “lugares” ou aldeas ás pequenas concentracións dun número reducido de casas.

preguntas- nas que os alumnos con dificultades educativas especiais aceptan ou rexeitan a compañeiros que teñen limitacións como as deles. Os resultados son os seguintes:

4 nenos con necesidades educativas especiais elixen, para que se sentar cabo deles e realiza-las tarefas escolares, a outros nenos de Educación Especial, dun total de 39.

Tamén son 4 os nenos que elixen compañeiros destas características para organizar grupos, excursións, festas, etc. Se pasamos ó estudio dos rexeitamentos, podemos ver que soamente 1 rexeita a outro neno suxeito, coma el, de Educación Especial para se sentar cabo del e realiza-las tarefas escolares.

Hai 3 nenos que non queren ter como compañeiro a ningún dos nenos que, coma el, acoden ás unidades de Educación Especial para organizar grupos, excursións, etc.

Omitimos, por causa do amplo espacio que viría ocupar, a análise semántica das razóns de aceptación ou rexeitamento que, nas súas diferentes resposta, ofreceron os alumnos a pesar do interese que as súas expresións teñen, sen dúbida, para unha axeitada comprensión do problema.

2. Contraste entre o profesor da aula de Educación Especial e mailo profesor da aula de Integración

Un aspecto especialmente significativo na nosa reflexión ocúpao, sen dúbida, o contraste entre as respostas dadas polos profesores da Aula de Educación Especial e as dos da Aula de Integración. Hai, xa que logo, unha ampla cantidade de temas nos que se dá unha relativa coincidencia. Por exemplo, na común afirmación de que o neno está contento ou de que, aínda que moitos non procuren a relación co profesor, nunha grande maioría de casos o alumno reacciona favorablemente diante das iniciativas do profesor para se relacionar con el.

Hai, así e todo, unha serie de desacordos estatísticos bastante significativos. Así, por exemplo, son claramente significativas as diferencias no tocante ás súas respostas sobre a finalidade das relacións que o alumno mantén co seu profesor. Os profesores da Aula de Educación Especial pensan que todos, practicamente, solicitan axuda para levar a cabo as tarefas escolares; o número é maioritario, pero claramente inferior, no caso dos profesores da Aula de Integración e semellantes son as diferencias sobre se o alumno pide información e comunica vivencias e experiencias. De igual maneira podíamos seguir destacando outras diferencias, os profesores da Aula de Educación Especial consideran que a relación que os alumnos manteñen con eles é fluída e espon-

tánea. Este tipo de diferencias falan dunha relación cun grupo máis reducido de alumnos e cunha especial atención ós alumnos e, neste sentido, a diferenciamos de respostas cadra cosa que, a priori, cumpría agardar.

Tamén son diferentes as opinións das dúas clases de profesores á hora de xulgalas relacións do rapaz cos compañeiros. Tamén son máis altas as cifras estatísticas das opinións dos profesores da Aula de Educación Especial en aspectos como: “esfórzase para participar nas actividades de grupo”, “procura a axuda dos seus compañeiros cando encontra dificultades”, “é solidario cos problemas dos seus compañeiros”, “axuda ós seus compañeiros cando eles o precisan” En todos estes casos a diferenciamos de respostas entre uns e outros profesores tamén parece te-la súa propia lóxica estrutural. Así mesmo, ólles preguntarse se o alumno “é obxecto de especial protección por parte dos seus compañeiros”, as respostas afirmativas da Aula de Educación Especial son certamente excepcionais. Con todo, é importante subliñar que, na opinión dos profesores da Aula de Integración, os casos de superprotección veñen ser claramente minoritarios.

3.- Contraste entre as opinións de profesores e alumnos: Estudio de casos

Trataremos de insinuar neste apartado unha comparanza máis complexa entre as diferentes perspectivas

interesantes para o noso intento, facendo que interveñan nela, ademais das entrevistas ós dous tipos de profesores mencionados no apartado anterior, as opinións dos compañeiros do alumno a través da enquisa sociométrica, así como as respostas dos propios alumnos con dificultades a través das súas entrevistas.

Comecemos por falar da entrevista persoal cos nenos con necesidades educativas especiais. Resultan abondo significativas para o noso intento as respostas sobre as súas preferencias cons respecto ós compañeiros da Aula de Educación Especial e ós da Aula Ordinaria: 16 deles queren mellor ós compañeiros da Aula de Educación Especial e 16 prefiren ós da Aula Ordinaria. Ós demais tanto lles ten ou non contestan. Dáse, curiosamente, un perfecto empate. Algún dos que máis sensibilizado está coa diferenciamos e quere mellor a Aula de Educación Especial fará, así e todo, un significativo comentario: Abaixo (Aula Especial) todos son amigos, arriba (Aula Ordinaria), non. Pola contra, resulta ben diferente a súa preferenciamos con respecto ó profesor de Educación Especial ou ós profesores da Aula Ordinaria, 25 elixen ós profesores de Educación Especial e 11 ós de Ordinaria. Cómpre salientar as respostas dadas á pregunta de que tipo de modalidade educativa queren mellor: Aula de Educación Especial, Ordinaria ou ámbalas dúas -como agora están-. Os nenos de ata o curso 5º

de EXB contestaron: 11 aula de Educación Especial, 4 Aula Ordinaria, 7 as dúas. Tamén é significativa a súa preferencia polo colexio como lugar de xogos fronte ó seu "lugar" de residencia (23 por 6), e o contraste que supón. Así e todo, os alumnos dos ciclos Medio e Superior que, polo xeral, prefiren estar na casa antes que acudir ó Colexio, responderon -nos 14 casos nos que contestaron, sobre un total de 17 alumnos- do xeito seguinte: 4 que queren mellor o Colexio, 2 que tanto lles ten e 8 que prefiren quedar na casa. Das respostas á pregunta referida ós nenos cos que teñen o costume de xogar no recreo, pódese tirar que a maioría dos rapaces con dificultades xoga con nenos da súa aula (26), fronte a outros nove que soamente se relacionan con nenos de Educación Especial e 4 que queren mellor estar sós.

Xa insinuáramos antes que entre os profesores da Aula Especial e os da normal hai, frecuentemente, un contacto próximo e as súas opinións referidas ós alumnos que comparten son, polo xeral, coincidentes. O comentario dos profesores, sobre todo os das aulas de Educación Especial, veunos aportar un moi interesante transfundo de indicacións relativas ó ambiente familiar dos nenos. Son varios os nenos con dificultades que teñen algún ou algúns irmáns que tamén as padecen. Tamén son relativamente frecuentes os casos de desatención ó neno por parte da súa familia, mesmo chegando, en algún

caso, a sufrir unha mala alimentación. O ambiente familiar parece, en certos casos, francamente negativo, non sendo raros os casos de alcoholismo, tanto nos pais como nas nais, estando algúns deles en tratamento para a súa desintoxicación.

Se entre os profesores é frecuente a coincidencia, tamén cómpre indicar que hai un certo número de casos salientable pola alta cantidade de rexeitamentos que provocan e que se correspondían, ás veces, cunha opinión moi diferente por partes dos profesores encargados do alumno. Así, por exemplo, en 3º A atopamos un neno deficiente no que coinciden nove rexeitamentos de entre os 21 alumnos que responderan a este item na enquisa. Interesa termos en conta que, a este nivel, cada neno soamente podía elixir un compañeiro no seu rexeitamento. Polo que toca ós profesores o neno é cualificado de pasota ou folgazán, mesmo se chega a utiliza-la frase gordo feliz. A profesora da Aula de Educación Especial cre que si é aceptado, aínda que a algúns lle resulte cargante. Para a profesora da Aula Ordinaria a actitude dos compañeiros con relación a este rapaz está entre a indiferencia e a aceptación.

Na aula de 3º D atopámonos cunha nena considerada de baixo cociente intelectual, na que se van xuntar 10 rexeitamentos de 22 e ningunha elección positiva. Segundo a

opinión da profesora da Aula de Educación Especial esta nena, que ten dous irmáns deficientes e anda sucia e descontrolada, quere ser xefa e fala demasiado. Considera que, en xeral, a actitude dos seus compañeiros é de aceptación. A profesora da Aula Ordinaria considera que a actitude fronte a esta nena é de indiferencia e que é máis aceptada no grupo de Educación Especial.

Tamén se dá un rexeitamento importante nos dous únicos nenos con dificultades que están na aula de 4º D. Un deles, un rapaz considerado de intelixencia normal media, con problemas de personalidade e atraso académico, é, na opinión da profesora de Educación Especial un neno triste, que busca algo pero non sabe o que e que a actitude dos seus compañeiros cara a el é de indiferencia. Non ten ningunha elección positiva e resulta rexeitado por 7 de 20. O profesor da Aula Ordinaria ten claro que, neste caso, hai unha actitude de rexeitamento por parte dos seus compañeiros. A outra é unha nena considerada intelctualmente límite, con atraso escolar importante e ambiente familiar negativo. Para a profesora de Educación Especial prodúcese un certo grao de aceptación e considera que, ás veces, pode resultar algo pesada. O profesor da aula ordinaria considera que, en conxunto, é unha nena aceptada. Terá unha soa elección positiva e o rexeitamento de 6 nenos dun total de 20.

En 5º D temos unha nena á que rexeitan 13 nenos dun total de 25. Ten unha soa elección positiva. A profesora da aula ordinaria opina que soamente se chegan a ela tres nenas, é rexeitada polos nenos, sobre todo polos nenos, e tratada con indiferencia polas nenas. A profesora de Educación Especial tamén é consciente da situación de rexeitamento que esta nena padece e que ela atribúe, entre outras cousas, o desagradable cheiro que desprende.

Outro caso especialmente problemático é o dunha alumna de 6º B. Considéranla a típica nena de educación especial, xoga no recreo cos pequerrechos e se relaciona cun grupo pequeno. Para a profesora da aula ordinaria, que cadra en moitas das apreciacións coa profesora de Educación Especial, algúns acéptana e outros non a aturan. Na enquisa sociométrica ninguén a escolle e é rexeitada por 16 nenos de 22, e entre os tres tipos de rexeitamento que se lles ofrecen na enquisa, esta alumna xunta un total de 30 dos 66 posibles. Entre outras razóns aducen:

“É moi alterada e unha miga curta de mente”

“É unha acusona de todo”

“É repugnante”

“Sempre está a se meter con todos”

“Está sempre berrando”

“Cáeme moi mal e é moi pesada”

“Di cousas á toa”

“É parva”

“Non lle gusta e, daquela, non traballa”

“Non comprendería nada”

.....

Tamén en 6° C atopamos unha alumna á que ninguén escolle e á que rexeitan 10 alumnos de 21. A profesora de Educación especial considera que hai unha mestura de aceptación e rexeitamento e a profesora titora opina que a actitude é de indiferencia.

En 6° E, atopamos un alumno diagnosticado como límite sobre o que as dúas profesoras están bastante de acordo, considerando o seu carácter moi negligente, e cren que, en conxunto, é ben aceptado. Na proba sociométrica soamente resulta elixido por un alumno que ten dous anos de atraso escolar e son 10 os que o rexeitan dun total de 23.

Tamén en 7° E atopamos unha nena intelctualmente límite. A profesora de Educación Especial considera que é unha nena encantadora e que está moi leda na escola, é moi curta e

chega a se decatarse de que non é capaz, é moi sensible e se non ten amigos é por causa dela, porque é unha cativa moi aceptada. Ás veces é crítica pero se o fai, fáino con gracia, é moi chistosa. A profesora titora considera que a escola non lle interesa moito, é coma se pasase dela, non se estimula doadamente, tende a non participar nas actividades, chegando, mesmo, a non asistir a clase cando hai actividades extraordinarias por non participar nelas, considera que é ben aceptada polos seus compañeiros. Así e todo, é rexeitada por 9 de 26 compañeiros. Vexamos a clase de razóns que dan :

“É a máis parva da clase”

“Non lle vai a marcha e é moi aburrida”

“É moi calada e non dá a súa opinión”

“Non me parece ben como fai as cousas”

“Non me gusta o seu carácter”

“Case nunca está na clase e tería que estar soa...”

Se, no aspecto contrario, procuramos aqueles nenos que teñen unha máis destacada aceptación, atopamos dous casos que foron elixidos por tres compañeiros. Unha delas, unha nena de 3° B, está considerada como de inte-

lixencia normal pero con problemas na linguaxe. Non gusta, segundo a opinión da profesora, de acudir á aula de Educación Especial porque se mete con ela seu irmán. É líder dun pequeno grupo. Ela opina, segundo a súa profesora de aula, que na clase hai “boas” e “malas”, ela é a xefa do grupo das “malas”. Entre as nenas que a escollen hai dúas que reciben Educación Especial. As dúas profesoras están de acordo en que a nena está ben aceptada. Ten dous rexeitamentos.

O outro caso é o dunha nena de 3º D. diagnosticada como límite medio baixa, que, na opinión das súas profesoras, este ano está máis integrada na clase do que estivera o ano pasado. Ámbalas dúas cren que é aceptada polos compañeiros, que ten moi baixa autoestima, que é moi insegura e que, parece ser, está “moi esmagada na casa”. Gusta de xogar con nenos pequenos. Non sofre ningún rexeitamento por parte dos seus compañeiros e resulta elixida por tres, dous deles nenos “normais”.

RESUMO E PROSPECTIVA DA INVESTIGACIÓN

O traballo realizado permitiu, ante todo, que puidesemos detectar con maior claridade certos obxectivos fundamentais da nosa investigación e proceder á mellora dos instrumentos metodolóxicos utilizados. A recolleita de datos que realizamos e maila súa

descrición, supoñen, xa en por elas, algunha luz de importancia sobre certos temas.

É certo que as diferentes perspectivas que investigamos eran moi valiosas e todas elas aportaban verdades fragmentarias. Non é doado saber xulgar, como educadores, cal é o nivel de integración que se pode considerar abondo satisfactorio para un neno ou un tipo de nenos concretos. O punto de vista menos reflectido, máis directo, dos nenos salientaba aspectos aparentemente negativos, pero que precisaban unha máis demorada reflexión. É normal que apareza un alto índice de resistencia á aceptación de determinados nenos. É difícil saber ata que punto se consegue amolecer esta resistencia como froito dun esforzo educativo. Certo que o contraste dun meirande número de casos-problema e de docentes vai permitir que teñamos unha mellor perspectiva, gracias á comparación entre circunstancias semellantes. A nosa avaliación orientadora haberá camiñar cara a especificación e comprensión dos distintos xeitos de traballar dos diferentes profesores sobre certos tipos de nenos. Esta será a forma que nos permitirá unha máis eficiente orientación.

Para acadar estes obxectivos, o noso xeito de traballar neste primeiro ensaio investigador pode considerarse eficaz despois de corrixi-las deficiencias que temos detectadas. Como tamén in-

dicamos xa, o noso traballo haberá atender aínda máis ó contacto de preto e mais á observación directa. Desta maneira os xuízos dos diferentes profesores e diferentes grupos de alumnos han ser contrastados coa nosa propia observación, que permitirá preguntas máis axustadas e unha mellor intelección do observado. A investigación púxose a andar con este primeiro esforzo, agardamos poderlle dedicar unha máis continuada atención e unha máis cumprida metodoloxía en anos vindeiros.

BIBLIOGRAFÍA

- Garton, A.F. (1994): *Interacción social y desarrollo del lenguaje y la cognición*, Madrid, Paidós-MEC.
- Goetz, J.P.; LeCompte, M.D. (1994): *Etnología y diseño cualitativo en investigación educativa*, Madrid, Morata.
- Hammersley, M.; Atkinson, P. (1994): *Etnografía. Métodos de investigación*, Madrid, Paidós.
- Jackson, Ph. W. (1994): *La vida en las aulas*, Madrid, Morata.
- Mc Carthy (1994): *Racismo y curriculum*, Madrid, Morata.
- O.C.D.E. (1994): *Escuelas y calidad de enseñanza*, Madrid, Paidós-MEC.
- Tyler, W. (1991): *Organización escolar*, Madrid, Morata.
- Woods, P.; Hammersley, M. (comp.) (1995): *Género, cultura y etnia en la escuela*, Madrid, Paidós-MEC.
- Woods, P. (1989): *La escuela por dentro*, Madrid, Paidós-MEC.